

ПРОВІДНІ СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ДІАЛЕКТИКО – СИНЕРГЕТИЧНОМУ ОСМИСЛЕННІ

У статті представлені провідні суперечності сучасного розвитку цивілізації в діалектико - синергетичному аспекті з метою їх осмислення та подальшого пошуку механізмів її ціннісних конструктів виховання Людини планетарної.

Ключові слова: діалектика, синергетика, суперечності, розвиток.

Сучасний світ переживає біфуркаційний етап свого розвитку, набуваючи рис планетарної цивілізації з єдиною, нерівноваженою, нелінійною системою функціонування. Проблема вселюдської єдності виходить із лона древніх цивілізацій. Як стверджує С. Аверинцев, "саме в лоні древніх цивілізацій, у ході того унікального за своїм розмахом духовного бродіння, яке визначає перше тисячоліття до н.е., - народження конфуціанства та даосизму в Китаї, буддизму та джайнізму в Індії, так званого етичного монотеїзму пророків у Палестині, філософських шкіл у Греції, - вперше і з первозданною простотою і силою були проголошені: по - перше, вселюдська єдність, по - друге, моральне самовизначення особистості" [1, с. 438]. В цих великих пам'ятниках у стислій формі присутня позаконфесіональність, універсальність, усвідомлення цілісності культури. У минулому столітті великі передвісники "глобального перевороту" В. Вернадський, М. Періх, Г. Маклюен заново відродили ідею планетарної єдності людей. В останній із своїх публікацій "Наукова думка як планетне явище" В. Вернадський зазначив: "Людина вперше реально зрозуміла, що вона - житель планети і може - повинна - мислити і діяти в новому аспекті, не лише в аспекті окремої особистості, сім'ї або роду, держав або їх союзів, але і в планетному аспекті" [3, с. 322]. М. Періх вірив у братерство та єдність народів і вбачав це в загальних витоках культур народів Сходу та древніх слов'ян. Він писав про "добродійний синтез", єднання культур, що створює "благодію" співпрацю людей [21]. У 1968 році Г. Маклюен спрогнозував перетворення планети Земля на один населений пункт під назвою "глобальне село" (*англ.* global village) завдяки розвитку "електронних засобів спілкування", де перетинаються різні світогляди, культури, цінності, створені та збережені людством. У наш час доктор педагогічних наук А. Зеленов обґрунтував сутнісні характеристики планетарної цивілізації та визначив теоретичні основи планетарного виховання студентської молоді. "Планетаризація" стала головним чинником сучасної "реконструкції" Всесвіту з супровідними як позитивними, так і негативними наслідками. Але, зрозуміло, що головним "конструктором" перебудови є людина, то з'ясування характеру розвитку нової цивілізації, провідних суперечностей надасть можливість "визначити вектор спрямування планетарного виховання студентської молоді" [7, с. 6], тому що саме від

неї буде залежати майбутнє цивілізації.

Дослідження означеної тематики не є новітніми в науці: діалектичну концепцію розвитку розвивали Аристотель, Платон, Геракліт, Г. Гегель, М. Бердяєв, В. Соловйов, Г. Сковорода, І. Франко, В. Шинкарук, С. Кримський, О. Гернего, С. Василенко та ін. Синергетична концепція висвітлена в працях О. Князевої, І. Пригожина, С. Курдюмова, Т. Ільясової. Культурно - ціннісний аспект проблеми представлений у працях М. Моїсеєва, К. Делюкарова, Д. Ліхачова, А. Швейцера, Г. Шевченко, А. Маслоу, М. Бахтіна, В. Біблера та ін.

Метою статті є спроба поєднати логічним взаємозв'язком усталену діалектичну концепцію розвитку з новітньою синергетичною та представити провідні суперечності розвитку цивілізації в діалектико-синергетичному осмисленні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Гегель, як відомо, представник діалектико-матеріалістичної школи, вбачав розвиток у протиріччях [4, с. 519]. Розвиток, згідно синергетичної концепції (І. Пригожин, О. Князева, С. Курдюмов, Т. Ільясова), є наслідком самоорганізації та відбувається протилежними шляхами: сталості й мінливості, порядку й хаосу, еволюції й інволюції. В рамках саме такого сприйняття Всесвіту лежить принцип "порядок через флуктуації", де хаос виступає фактором самоорганізації, сприяє виходу системи на один із аттракторів. Має рацію О. Князева, що "мислити синергетично означає мислити діалектично" [12, с. 117].

Синергетика надає можливості дещо по - новому подивитися на закони та категорії діалектики, не відкидаючи їх за межі філософії, але вносячи деякі суттєві корективи. Творчий, не механістичний, розгляд діалектичної концепції в концептуальному полі синергетики, на нашу думку, збагатить цілісну картину світу людини та висвітлить слабкі й сильні сторони нелінійного розвитку цивілізації. Український філософ В. Шинкарук стверджує, що "виникнення синергетики в системі новітнього природознавства і поширення її принципів у вигляді теорії самоорганізації систем на Всесвіт зумовило становлення глибинної єдності і навіть тотожності діалектичних закономірностей розвитку природи, Всесвіту і людського суспільства" [29, с. 495].

Філософ О. Гернего вважає, що "діалектичні суперечності є наслідком відкритості та нерівноважності систем, які слід розглядати як найглибше джерело роз-

виту" [5, с. 403]. Він виділяє наступні типи протиріч [5, с. 404]: *антагоністичні, антагональні та агональні*. *Перший тип* - антагоністичний - явища деструктивного характеру, які суперечать одне одному та призводять до кризи, нестабільності, передчасного руйнування. *Другий тип* - антагональний - полягає в "мирному співіснуванні" сторін, передбачає рівномірні відносини та компроміси. *Третій тип відношень* - агональний - взаємодія протилежностей припускає двосторонні позитивні трансформації, що ведуть до єднання сторін та гармонійної цілісності. Доктор технічних наук С. Василенко, виходячи із загальної теорії гармонії світу, висловлює гіпотезу про те, що між порядком і хаосом в їх глобальному вимірі існує деяка "золота середина", яка виявляється в стосунках, досить близьких до "золотої" пропорції. Загальні тенденції прояву дуалізму він позначив формулою:

$$\text{Буття} = 1 = \text{П} + \text{Х}$$

Б / П = П / Х, де Б - буття, П - порядок, Х - хаос.

Учений зазначає, що все ж чистої ідилії в реальності не існує, та, на його думку, "елементів упорядкованості (ектропії) у Всесвіті більше, але їх існування немислимо без руйнівної творчої ролі хаотичних процесів - паростків порядку" [2]. Поняття гармонії найглибше відзеркалено в концепції сталого розвитку ("Sustainable development"), де розвиток розуміється як роздвоєння єдиного на протилежності й динамічну рівновагу поміж ними.

Перенісши доробки філософії до "суто життєвих проблем" та аналізуючи роботи науковців [6, 7, 8, 10, 11, 14, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 26, 27], ми визначилися із провідними суперечностями розвитку сучасної цивілізації з метою їх осмислення та подальшого пошуку механізмів й ціннісних конструктів виховання *Людини планетарної*, а саме формування її міжкультурної компетентності, що, як ми припускаємо, є в межах нашого дисертаційного дослідження "Аксіологічні засади формування міжкультурної компетентності в іноземних студентів університету":

1) Конвергенція та духовна інтеграція стають безальтернативним імперативом полікультурного світу. Планетарна культура суттєво збагачує локальні культури, та водночас етнічні культури втрачають національну ідентичність, духовний суверенітет, власні культурні цінності, що нагадує американський "плавильний казан культур" 70 - 80 років. Перед національними культурами постає перспектива асиміляції. Російський академік М. Моїсєєв стверджує, що за часи переміщення "технотронної хвилі" на Схід локальні культури не встигають пристосовуватися до нових засобів виробництва й сприймають "західні стандарти життя", відбувається процес вестернізації [19, с. 17]. Гарвардський професор С. Хантінгтон попереджає людство про те, що міжнародні конфлікти ХХІ століття будуть конфліктами різних культур, тому що "люди різних цивілізацій по-різному дивляться на стосунки між Богом і людиною, індивідом і групою, громадянином і державою, батьками й дітьми, чолові-

ком і дружиною, мають різні уявлення про співвідносну значущість прав і обов'язків, свободи й примусу, рівності й ієрархії. Ці відмінності склалися століттями" [25, с. 33]. Тому, як вважає К. Делокаров, "потрібні зусилля всієї світової спільноти, щоб поєднати глобалізацію із збереженням різноманіття соціокультурних традицій, демократичних інститутів" [6, с. 28]. За словами О. Тоффлера, "лише цивілізація, яка зуміє з'єднати різноманіття культур і об'єктивні тенденції глобалізації, має шанс на майбутнє" [24, с. 287]. Квінтесенцією цивілізаційного розвитку та єдиним способом подолання суперечностей між різними культурними світами має стати діалог культур (М. Бахтін, В. Біблер, М. Каган, В. Євтух) на основі толерантності й плюралізму, який, на думку В. Шейка, є "запорукою світового культурологічного синтезу та сталого розвитку земної цивілізації" [28, с. 41].

2) Вхід країн у трансконтинентальну систему комп'ютерної інформації зробило можливим миттєве спілкування людей, якому не можуть перешкодити ні національні кордони, ні державні закони, ні нормативні акти та тощо. Через мережу Інтернет людина може швидко отримувати будь-яку інформацію, насолоджуватися музикою Бетховена, Чайковського, Моцарта, милуватися художніми творіннями великих майстрів, споглядати за новинками кіномистецтва - словом, становитися прибічником високого мистецтва, а може, навпаки, стати заручником низькопробної масової культури. "Інформаційні потоки захльостують людину: в результаті, - стверджує В.Міронов, - людина привчається, не обдумуючи інформацію, просто споживати її... Людині простіше заглянути в телевізор, як у вікно, зафіксувавши якийсь миттєвий момент, не утруднюючи себе питаннями про сутність подій, що відбуваються" [17, с. 452]. Так, при заповненні свідомості величезним об'ємом інформації виникає ситуація смислової порожнечі. Уходять почуття, смисли, мистецтво втрачає образність, позбавляється естетичного смаку. "Художні твори перетворюються на розгадування змісту, у виклад концепції, в гру розуму", - підкреслює В. Кутирьов [14, с. 143]. А. Шнітке вбачає велику небезпеку в "комп'ютерному божевіллі". Він говорить про те, що комп'ютер, який займає важливе місце в світі, зростає до чогось єдиного, головного, тому важливо "дотримуватися міри, знайти відповідне місце нової інформаційної технології в культурі, не передовіряючи майбутнє людської цивілізації всесвітній павутині" [8, с. 158].

3) Розвиток технократичної сфери значно випереджає зміни в духовній. Економічні досягнення самі по собі нічого не варті без людини, без її духовного світу. Великий гуманіст А. Швейцер у роботі "Культура і етика" попереджає про те, що культура, яка розвиває лише матеріальну сторону, без духовної, подібна до "корабля, який, позбувшись рульового управління, втрачає маневреність і мчить назустріч катастрофі" [26, с. 221]. Американський психолог А. Маслоу також наполягає на тому, що наука, в якій "збереглася душа",

є набагато могутнішою [16]. Нові інформаційні технології, генна інженерія, наномедицина, дійсно, надають величезні можливості людству, але вони містять і нові погрози. Небезпека полягає в тому, що людина по моральним якостям, мірі відповідальності перед сьогоденням і майбутнім відстає від людини, що знає й уміє користуватися новітньою технологією. Невідповідність між "знаннями" та "духовними цінностями" є головною причиною занепокоєння. Як зазначив П. Капіца, "великий вчений - це не завжди означає велику людину, оскільки часто люди, обдаровані геніальним розумом, які роблять переворот в науці, наділені "пересічним духом" [11, с. 206]. Письменник Фазиль Іскандер також говорить про те, що "технічна культура сильно обігнала гуманітарну культуру. Тому вийшов страшний розрив..." [10, с. 6]. Щоб ліквідувати цей розрив, на думку письменника, людство повинно керуватися не раціоналістичними принципами, як зараз відбувається, а принципом совісті. Він вважає головним завданням людства - "виробити культ совісті" [там само]. Людина стає все більш технологічно озброєною, практичною, але не більш духовною. Тож, саме культура, а не економіка є стрижнем розвитку, в тому числі й світового.

4) Проблема взаємовідношення Людини та Природи набуває вагомого сенсу, бо відоме питання "бути чи не бути?" не має альтернативного вирішення. Мисливці різних світоглядних орієнтацій попереджали про небезпеку сприйняття природи як неорганічної сировини, з якої можна безмежно черпати ресурси. Так, російський мислитель В. Соловйов доводить, що "без любові до природи для неї самої не можна здійснити етичну організацію матеріального життя" [22, с. 437]. Письменник - фантаст Б. Стругацький запевняє, що "екологічна криза - найстрашніша з тих, що 21 століття отримує в спадок від 20-го" [23, с. 21]. Про синтез природного та духовного у людині йдеться в працях П. Тейяра де Шардена та В. Вернадського, що знайшло висвітлення в "ноосферній" концепції. В сучасній педагогіці з'явився новий термін "ноосферна особистість" [7, с. 231], під яким розуміється людина, якій притаманна ноосферна свідомість, творче мислення, самодостатність, внутрішня гармонія, вона відрізняється цілісним сприйняттям Всесвіту (Людина - Природа - Суспільство).

5) Демократичні процеси, що нестримно розвиваються в багатьох куточках світу, надають свободи для творчого натхнення, співпраці людей, взаємної напруги (пасіонарності), та водночас людина виявляється нездатною до свободи вибору, оцінки тих чи інших явищ, до пошуку справжніх, значимих цінностей та ціннісних орієнтирів життя у глобалізованому світі. Справедливо зазначає Т. Льясова, що "свобода вибору дозволяє людині не віддаватися покірно випадковості, а шукати найбільш оптимальну дорогу на заклик соціального аттрактору" [9, с. 104]. Ми поділяємо думку Д. Ліхачова про те, що людина не може бути вільною від усього, не свобідна вона від своїх переконань, від своєї совісті. "Совість - не лише ангел - охоронець людської честі - це рульовий її свободи, вона піклується про те, щоб свобода не пере-

творювалася на свавілля, але вказувала людині її справжню дорогу в заплутаних обставинах життя, особливо сучасного" [15, с. 371]. С. Василенко має рацію, говорячи про те, що "свобода без порядку - це повна анархія, тоталітарний порядок без свободи - стагнація, деградація і т.п." [2].

6) Посилення міграційних процесів у всьому світі, інтеграція України в єдине міжнародне науково - освітнє співтовариство супроводжується відсутністю нових, більш досконалих форм міжкультурної взаємодії, призначених для оптимізації стосунків людей в умовах полікультурного простору. Все гостріше стає потреба в теоретичному узагальненні знань, накопичених в практиці взаємодії культур, виявленні міжкультурних відмінностей, специфічних особливостей культур, розкритті механізмів міжкультурної взаємодії і чинників, що сприяють адекватному розумінню культурних цінностей інших народів. Оскільки останнім часом у ВНЗ України зростає чисельність іноземних студентів з країн Африки та Азії, то постає завдання розширити практичну роботу в напрямках формування міжкультурної компетентності в іноземних студентів університету та пошуку нових перспектив організації міжкультурної комунікації на засадах аксіологічного підходу (толерантності, взаємної пошани, діалогу культур).

Людству, щоб вийти на прогресивний сценарій розвитку, необхідно знайти структури - аттрактори. У ролі аттракторів можуть виступати духовні константи, які дозволять людині піднятися на найвищий рівень буття, бо, як зазначає доктор педагогічних наук Г. Шевченко, "духовність - це те кінцеве, найвище, до чого прагне людина; це гармонійне узгодження внутрішнього світу людини, душі і духу, інтегрована властивість особистості, яка дозволяє робити вільний вибір сенсу життя на основі духовно-етичного ідеалу, це сходження до вищих цінностей, возз'єднання образу "Я" з образом світу" [27, с. 115]. Тому ціннісними домінантами нової цивілізації повинні стати планетарна етика й сталий розвиток, основою яких є принципи [20, с. 11]:

- толерантність;
- мирний і конструктивний діалог культур, цивілізацій, конфесій;
- освіта для всіх, причому освіта з пріоритетом виховання над вченням;
- екологічні імперативи людської культури.

Саме про це йшлося на конференції ООН під назвою "Ріо +20", яка відбулася 20-22 червня 2012 року в Ріо-де-Жанейро [13] і яку можна розглядати як ноосферний проект, що повертає людську цивілізацію в стан гармонії з природою та забезпечує сходження до вищої якості життя й вищого рівня еволюції світу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку Таким чином, окресливши зазначені проблеми, стає зрозумілим, що діалектико-синергетичне бачення світу висвітлює в сьогодинському стані нелінійної системи ті суперечності, які вимагають негайного вирішення. Антагоністичні протистояння є небезпечними, руйні-

вними, дестабілізуючими, вони можуть привести до саморозпаду цивілізації. Протиріччя антагонального та агонального типів вирішуються за умов гармонійної, збалансованої кореляції протилежних сторін та за наявності суб'єкта, конструктивна діяльність якого буде ґрунтуватися як на власних національних інтересах, цінностях, так і загальнолюдських. На нашу

думку, лише визначившись із провідними суперечностями сучасного світу, можна знайти оптимальні шляхи й методи їх розв'язання та насамперед передбачити основні сходинки розвитку цивілізації взагалі й говорити про ціннісні конструкти та перспективи виховання *Людини планетарної*, а саме формування її міжкультурної компетентності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С. Глубокие корни общности / С.С. Аверинцев // Лики культуры: Альманах. - Т.1. - М.: Юрист, 1995. - С. 431 - 444.
2. Василенко С.Л. Случайность и "золотая" пропорция в системе "хаос-порядок" // <http://www.trinitas.ru/rus/doc/0232/012a/02322034.htm>.
3. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадский – Дубна: Изд. центр "Феникс", 1997, с. 303 - 546.
4. Гегель Г.В.Ф. Наука логики / Г.В.Ф. Гегель // Собр. соч. в 14 т.- М.: Гос. соц.- эконом. изд-во, 1937. - Т. 5. - С. 519.
5. Гернего О.О. Домінуюча роль діалектичної концепції у формуванні бінарного культурно-історичного суб'єкта як джерела саморозвитку суспільства: проблеми і перспективи / О.О. Гернего // Університетські наукові записки. - 2005. - №4 (16) - С. 401- 408.
6. Делокаров К.Х. Ценности глобализирующегося мира / К.Х. Делокаров - М.: Scientific Press Ltd, 2002. - с. 189.
7. Зеленов Є.А. Теоретичні основи планетарного виховання студентської молоді / Є.А. Зеленов. - Луґанськ: Вид-во НЦППРК "Ноуліж", 2008. - с. 272.
8. Ивашкин А.В. Беседы с А. Шнитке / А.В. Ивашкин - М.: РИК "Культура", 1994. - С. 158 .
9. Ильясова Т.В. Синергетика и культурология / Т.В. Ильясова // Уч. пособ. для студ.- Оренбург, 2010.- С. 104.
10. Искандер Ф. Мы должны выработать культ совести /Ф. Искандер // Известия.- 2001.- № 6 окт. (№ 185).- С. 6.
11. Капица П.Л. Эксперимент. Теория. Практика / П.Л.Капица. - М.: Издательство "Наука", 1974. - С. 206.
12. Князева Е.Н. Мыслить синергетически значит мыслить диалектически /Е.Н. Князева // Актуальные вопросы диалектики.- М.: Кафедра философии РАН, 2000. - С. 117.
13. Конференция ООН "РИО + 20": Новая парадигма глобального устойчивого развития // http://www.dialog21.ru/symposium/congr2012/RIO_20.htm
14. Кутырёв В.А. Понимаю, следовательно, существую / В.А. Кутырёв // Общественные науки и современность. - 1995. - №1.- С. 143 - 144.
15. Лихачев Д.С. Избранные труды по русской и мировой культуре / Д. С. Лихачев.- СПб.: Изд-во СПбГУП, 2006. - С. 371.
16. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы // <http://nkozlov.ru/library/psychology/d3647/#.USk0YpZqGck>
17. Миронов В.В. Коммуникация глобальная / В.В. Миронов // Глобалистика: Энциклопедия. - М.- 2003.- С. 452 - 453.
18. Можейко М.А. Синергетика /М.А. Можейко // Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. — Мн.: Книжный Дом. - 2003.- С. 902 — 913.
19. Моисеев Н.Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы / Н.Н. Моисеев // Вопросы философии. - 1995.- № 1.- С. 17.
20. Нысанбаев А.Н. Основания планетарной этики в эпоху глобализации / А. Н. Нысанбаев // Analitic. – 2005. - №1.- С. 11.
21. Рерих Н. Нерушимое // <http://www.magister.msk.ru/library/roerich/roer152.htm>
22. Соловьев В.С. Соч. в 2-х т. / В.С Соловьев - М.- 1988. -Т. 2. - С. 437.
23. Стругацкий Б. О себе / Б.Стругацкий // Компьютерра. - № 11 (340). - 2000. - С. 21.
24. Тоффлер О. Власть, раса, культура / О.Тоффлер // Новая технологическая волна на Западе.- М., 1986. - С. 287 - 288.
25. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? /С Хантингтон // Полис. - 1994. - № 1. - С. 33.
26. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер // Антология культурологической мысли . - М.: РОУ, 1996. – с. 219 - 226.
27. Шевченко Г.П. Система духовно-нравственного развития учащейся молодёжи Украины / Г.П. Шевченко // Педагогика. - № 9. - 2008. - С.115.
28. Шейко В.М. Трансформація діалогу культур у цивілізаційно-глобалізаційному світі // Шейко Василь Миколайович [текст]. // Діалог культур: дослідження, практики, виклики: Зб. матеріалів наук.-теорет. конф., Київ, 3–5 жовтня 2011 р. – К.: НАКК-КІМ, 2012. – с. 208 .
29. Шинкарук В.І. Діалектика: традиційні та нові підходи / В.І. Шинкарук // Вибрані твори у 3 томах.- Т. 2. - К., 2003.- С. 495.

Подано до редакції 25.02.13